

A fiatal írásbeliségű uráli népek szépirodalmáról

(részletek)

„...mi egyáltalán nem ismerjük az irodalmát azoknak a népeknek, amelyek közelünkben található, mellettünk és körülöttünk élnek. Sokan vannak ők Oroszországban. Éppen-séggel nem dicsérendő és rossz hagyománynak tartom, hogy nem reagálunk ezen népek irodalmára, olyan látszatot keltve, mintha csak orosz irodalom léteznék...” – mondotta GORKIJ 1935-ben K. ZELINSZKIJnek. GORKIJ irodalompolitikai és irodalomszervezői tevékenysége a szovjet irodalom egésze iránt érzett szeretetét és felelősségérzetét tanúsítja. Vallotta, hogy a szovjet irodalom a Szovjetunióban élő népek irodalmának összességére, s hihetetlenül sokat fáradozott a nem orosz irodalmak megismertetéséért és elismertetéséért. Kiadói terveinek valóra váltását halála akadályozta meg, de a személyi kultusz körülményei egyébként sem kedveztek volna programjának.

Csak az SZKP XX. kongresszusa után jöttek létre azok a feltételek, amelyek között a szovjet népek irodalmának elmélyült kutatása és közkinccsé tétele (azaz színvonalas fordítása oroszra és más nyelvekre) megindulhatott, GORKIJ elképzelései két évtizedes késéssel kezdtek valóra válni.

A szovjet népek irodalmának csoportosítása nem könnyű feladat. Az osztályozásnál leghelyesebb talán a népek kultúrájának és írásbeliségének régiségét, a nyelvi hovartartozást s némely esetekben a földrajzi elhelyezkedést is figyelembe venni. Az orosz mellett olyan jelentős és nagy múltú literatúrákkal kell számolnunk mint az ukrán és a belorusz, a grúz és az örmény, a litván és a lett, igen rangos a kazah, üzbég és a tadzsik irodalom is. Számtalan kisebb, sőt egyenesen kis lélekszámú nép következik a sorban, rövidebb és kevésbé ismert múlttal, fiatal írásbeliséggel és ifjú irodalommal. Az általánosítás azonban az ő esetükben sem helytálló, fiatalságuk igen relatív, hisz pl. a komik írásbelisége több mint ötszáz esztendő, irodalmuk pedig több mint százéves. Ugyanakkor a manysi írásbeliség és irodalom alig több negyvenévesnél. A kaukázusi, paleo-szibériai, török és uráli (finnugor és szamojéd) népek többségét „fiatal írásbeliségű”-ként kategorizálja a szovjet nyelvudomány, irodalmukat pedig az októberi forradalom „gyermeke”-ként tartja számon az irodalomtudomány. GORKIJ a szovjet irodalomról szólva nemcsak az örmény, belorusz vagy tatár literatúrára gondolt, hanem ezekre a kis irodalmakra is, amelyeknek létezésére így figyeltek fel 1958-ban: „Az utóbbi 20–30 évben az Orosz Föderációban irodalmak alakultak ki, amelyeket a világ nem ismer. Olyanok pl. mint a burját, a kalmük, a komi, a mari, a tuvai, az udmurt, a hakasz, a jakut és mások. Szemünk láttára születik és kap erőre a Messzi-Észak és a Távols-Kelet régen legkisebbmizettebb népeinek irodalma: a manysi, a nyenyec, az evenk, a komi-permják”.

A felsorolás a mordvin és a chanti kivételével az összes számottevő szovjetunióbeli uráli nép nevét tartalmazza. (Az észteket, a karjalai finneket és a Kárpát-aljai magyarokat nem lehet a fiatal írásbeliségű népek közé sorolni, a vepszéknek, a líveknek, a vótoknak, az oroszföldi lappoknak, valamint az enyeceknek, szölkupoknak és nganaszanoknak viszont nincs számba vehető irodalmuk. – Ezért, habár uráli népek – egyikőjükről sem lesz szó a továbbiakban.)

A XX. kongresszus után lemérhetően növekedett az érdeklődés a kisebb szovjet népek irodalma iránt, erre mutat a nem orosz irodalmak térhódítása a könyvkiadásban, a központi lapok és folyóiratok hasábjain. Kongresszusokon és konferenciákon, tudományos kiadványok sorában vitatták és vitatják azóta is a filológusok a nemzetiségi irodalmak különféle problémáit, általános és elvi kérdéseit, ugyanakkor a helyi központokban is megindult az irodalmak egyenkénti kutatása, irodalomtörténeti feltárása is. Az összehasonlító vizsgálatok során megállapították, hogy közös és egyedi vonások együttese jellemzi a kis népek irodalmát is. Egy részüknél (pl. a komi, az udmurt, a mari, a mordvin irodalmak esetében) legalább 4 irodalomtörténeti periódussal számolhatunk – 1. 1917 előtti szakasz; 2. 1917 és 1938 közötti szakasz; 3. 1938 és 1956 közötti szakasz; 4. a XX. kongresszus utáni periódus; egy másik csoportnál (pl. a manysik, chantik, nyenyeczek esetében) viszont legfeljebb csak kettővel – 1. a XX. kongresszus előtti szakasz; 2. az 1956 utáni periódus. Magyarázattal az illető népek történeti, földrajzi, gazdasági és társadalmi helyzete szolgál (de nem hanyagolható teljesen el pl. a lélekszám sem). Más körülmények között született meg az irodalom a több száz éve letelepült, földművelő életformát folytató, oroszokkal s török népekkel együtt élő félmillió mariknál a Volga közelében, mint az Ob és mellékfolyói vidékén hatalmas területen szétszórt, halászdászként életformában élő, különféle szibériai népektől körülvevett 5–6 ezres lélekszámú manysiknál.

Csak a XX. kongresszus után lehetett hű képet adni a nemzeti irodalmak fejlődéséről, hiszen csak ekkor lehetett ismét számba venni az 1930-as években a személyi kultusz áldozatául esett írók életművét, ekkor mélyült el az irodalmak korai szakaszainak vizsgálata is.

1956 után jelentősen növekedett a nemzetiségi nyelveken kiadott könyvek száma, új nemzetiségi lapok és folyóiratok láttak napvilágot, új életre támadtak 10–15 éve szünetelő periodikus kiadványok.

Az egész szovjet irodalomban igen termékeny, színes és gazdag periódus vette kezdetét az ötvenes évek második felében, az előző időszak halványosságához és egyhangúságához képest különösképpen szembeűnő a nemzetiségi irodalmak kivirágzása. Megszórlaltak sokáig hallgató idősebb írók, újra írni kezdtek az életben maradt és rehabilitált költők, a „kötelező irodalom” szószólói kötetlen témákban is hallatták hangjukat, nagy számban léptek és lépnek színre azóta is fiatal költők és írók, az új korszak friss szemléletű, jó felkészültségű, szókimondó literátorai. A szovjet irodalom új, alig másfél évtizedes periódusa már a gorkiji értelemben vett soknemzetiségű, soknyelvű, ezer gyökerű szocialista szovjet irodalom. Ennek képezik ágait az uráli irodalmak...

A manysi (vogul) írásbeliség alig több mint negyvenesztendő, az első manysi ábécés könyvet a harmincas évek elején állította össze az orosz származású V. CSERNYECOV (1905–1970), a manysi közművelődés legjelentősebb alakja, aki egyben európai híró régész. Manysi főiskolások orosz nyelvű szárnypróbálgatásai jelentik a manysi irodalom hajnalát. A húszas évek végén megjelent kiadványban hangulatos életrajzok, táj-, foglalkozás- és népleírások egyengetik az utat, az anyanyelvű irodalom azonban csak mintegy 10 évvel később kezd kibontakozni. M. VAHRUSEVA (szül. 1918) néhány verse és P. JEVVIN (szül. 191?) „Két vadász” című kisregénye (1940) említhető ebből az időszakból. A manysi szépirodalom első jelentős alkotása – amely több kiadást ért meg orosz nyelven is – VAHRUSEVA önéletrajzi kisregénye, „A Kis-Jukonda partján” (1949). Hasonló tematikájú M. KAZANCEV (szül. 192?) műve is, az „Elbeszélés magamról” (1949).

Az el-elapadó, alig csörgedező manysi irodalom 1956 után J. SESZTALOV (szül. 1937) színrelépésével a kis szovjet irodalmak egyik legdinamikusabb, legtekintélyesebb képviselőjévé válik. SESZTALOV igen talentumos és termékeny költő, akiben magas rendű lírává lényegül a manysi miliő, a sámánok, babonák emléke és a gépek meg a tudomány valósága, a nemzedékek álmái, vágyai, az egészen különleges folklór, népének hétköznapjai, ünnepei, szokásai. Kitűnően ismeri a manysi múltat és művészetet, áttanulmányozta REGULY és MUNKÁCSI kötetait is, tisztában van a finnugor nyelvrokonság, s azon belül a magyar–manysi kapcsolatok lényegével, nagy vers írására ihlette Juliánusz sorsa. Lírája különleges ötvözete archaizmusnak és modernségnek, műveiben gyakran szembe-síti a tegnapot a mával. „Szívem édesanyám szívében született, Az övé pedig Misznében. Miszne szíve a nép szívében lett, A népét pedig a haza szíve szülte.” Tömörebben és poétikusabban nem is vallhatta volna meg hovatartozását, s a versben Miszne a kulcsszó. Ő a manysi folklór jóságos tündére, akit egyik legszebb kötetének is címadójául választ (1961). Az igen ifjú manysi irodalom hagyományainak kiteljesedése. „Az ösvény kék szele” (1966) (magyarul „Kék vándorutak”, 1969) című lírai szövesű regénye, amely önéletrajz is, a manysi élet naplója is, logikus és meggyőző bizonyítása annak a ténnyé váló tételnek, hogy az új életforma felülkerekedik a régin. Az egykori varázsló külső kényszer nélkül nyitott szemmel járva a világot, felvilágosult, hivatásos népművész lesz, a nomád élethez ragaszkodó rénpásztorok részben saját káruk és csalódásaik, részben jobb sorba került, a változást elfogadott társaik példája alapján jutnak józanabb belátásra, s hagynak fel fokozatosan hihetetlen megpróbáltatásokkal járó vándorló életformájukkal. SESZTALOVnak tucatnyi kötete jelent meg anyanyelvén és oroszul is (második regénye 1972-ben „Mikor engem a nap ringatott” címmel), írásait szívesen publikálják a legnagyobb lapok és folyóiratok is. A magyar olvasóközönség a *Nagyvilág* hasábjain KÉPES Géza mesteri tolmácsolásában már 1959-ben megismerkedhetett a hétezer lélekszámú manysi nép nagy költőjének néhány versével.

SESZTALOV mellett időnként hallat magáról néhány más fiatal manysi lírikus is, költészetük azonban egyelőre csak helyi jelentőségű, kötetek nincsenek. Említést érdemel viszont A. TARHANOV (szül. 1936), az oroszul író manysi költő, aki „Az első magház” című kötetében (1963) Észak tájairól és embereiről rajzol apró, hangulatos képeket. Hasonló a tematikája „Hajnali fenyves” címen 1972-ben megjelent verseskötetének is.

A chanti (osztják) irodalom indulása hasonló a manysiéhoz. Több nevet említhetnénk a kezdeményezők közül, de sorukból csak a költő és prózaíró G. LAZAROV (szül. 1917) maradt az irodalom porondján. Ismeretes még a lírikus L. VAJVETKIN (1918–1942) neve is. A chanti irodalom legnagyobb problémája (amely különben többé-kevésbé komoly formában és messzeható következményekkel az uráli népek mindegyikénél jelentkezett), a rendkívüli nyelvjárási megosztottság. Ma sincs egységes irodalmi nyelv, az írók három-négy „irodalmasított” nyelvjárásban írnak. Ez a széttagoltság akadályozta meg a magasabb színvonalú, egymáshoz kapcsolódó művekben növekvő, fejlődő irodalom kialakulását, s noha 1956 után számos tehetséges költő és író lépett színre, a manysi irodalom szintjét nem tudta elérni a chanti literatúra. Így sem érdektelen azonban.

R. RUGINnak (szül. 1939) a chanti élet színeit és ízeit tartalmazó, igen jól megírt elbeszélései tágabb körben is elismerést arattak. RUGIN is – miként a legtöbb szibériai író – a régi és az új élet találkozásának konfliktusa foglalkoztatja, de nála sem éleződik már ez az összeütközés tragédiává. Inkább kissé szomorkás, máskor meghökkentő, néha meg humoros körülmények között jelenik meg a chanti településeken az „új”, pl. a könyv, a

rádió és a film. Honfitársairól, szülőföldjéről, s a teljes emberi helytállást kívánó zord északi életről szóló elbeszélései alapján valódi írónak bizonyul („Üldözés” című kötete 1965-ben jelent meg). Komoly és férfias lírájáról elismeréssel szólt SESZTALOV is. („Élővíz” című verseskötete 1962-ben hagyta el a nyomdát.)

P. SZALTIKOV (szül. 1934) igen tehetséges lírikus, akit elszakíthatatlan szálak kötnek Északhoz, népéhez, a chanti nyelvhez és folklórhoz. A hagyományos kereteket ügyesen és erőltetés nélkül tudja újabb tartalmakkal is megtölteni. Kedveli a kisebb formákat, de éppen a terjedelmes hősénekek tradíciói alapján és az orosz irodalomban népszerű poémaműfaj sugallataira is figyelve, időnként komoly koncentrációt megkövetelő, lírai hevületű elbeszélő költemények írására is vállalkozik. A chanti irodalom egyik csúcsteljesítménye „Megmozdult az Obon a jég” című poémája (a „Dalol a szív” című kötetben, 1964), amelyet igen melegen méltattak a moszkvai kritikusok is. Az allegorikus cím a konzervatív szokások lazulására utal, új módszerekkel és közösségbe tömörülve kezdik a következő halászlati évadot a korábban mindig magányosan dolgozó chanti halászok.

Jó nevű lírikusnak számít az Urálon túl M. SULGIN (szül. 1940) is. Ő a közéleti, politikai költészet egyik úttörője a chanti irodalomban. Összegyűjtött verseit „Mézízű Ob” címen tette közzé 1963-ban. Második verseskötete: „Tavaszi ének”, 1971.

„Október, nevedet zengi ifjú dalom, Te szültél engemet, Míg élek, tiéd vagyok” – fogalmazza meg egyszerű szavakkal viszonyát a forradalomhoz.

Szép költeményekkel, jól megkomponált kötettel („Hantik” 1969) jelentkezett a közel-múltban elhunyt V. VOLGYIN (1938–1971). Minden szava, minden sora chanti hangulatot áraszt, s ha ez a sajátság célből eszközzé alakult volna, VOLGYIN költészete is átlépné a Hanti–Manszi Nemzetiségi Körzet határait.

Az egészen fiatal uráli irodalmak közé tartozik a nyenyec (jurák–szamojéd) irodalom is. A húszas évek végének orosz nyelvű próbálkozásai után a harmincas években születik meg a nyenyec nyelvű literatúra. Első neves alkotója a rendkívüli tehetségű, polihisztor T. VYLKA (1886–1960). kortársa volt a drámaíró I. NOHO (?–1947) (legjobbnek „Sámán” című színművét tartják) és NY. VILKO (1911–194?), az elbeszélés műfajának meghonosítója.

A nyenyec szépirodalom teljes kibontakozására azonban csak az ötvenes években került sor. Két évtized során a szép számú prózai és verses kötetek közrebocsátásával valószínűs klasszikussá nőtte ki magát I. ISZTOMIN (szül. 1917), s mellette több fiatal nyenyec költő és író neve is ismertté vált már a Szovjetunióban. ISZTOMIN sokoldalú tehetség, kisregényt, elbeszélést, verseket és gyermekverseket ír, „Virágok a hóban” (196?) című színművét évek óta nagy sikerrel játssza a tyumenyi drámai színház. Visszatérő témája – Észak változó élete; legtöbb írása a vándorlást feladó, megtelepedő nyenyec sorsáról, gondolkodásmódjuk, szokásaik átalakulásáról szól. „Mi a régi életből az újba vándorolunk. Ez nagyon nagy vándorlás, és úgy hiszem, a mi utolsó vándorlásunk” – mondja az „Utolsó vándorút” (1953) című kisregény főhőse. ISZTOMIN jelenleg „Zsivun” című történelmi regényén dolgozik, amely a nyenyec nép krónikájának ígérkezik – számos önéletrajzi vonatkozással.

V. LEDKOV (szül. 1933) és L. LAPCUJ (szül. 1934) művelt és igényes költők, a lírai és prózai műfajokban egyaránt otthonosan mozognak. Anyanyelvükön és oroszul is több kötetet publikáltak már. Néhány verscím is sokat sejtet egyéniségükről, érdeklődésük irányáról: „Hajtsd a szarvasokat”, „Szel”, „Fagy”, „Vadász”, „A tundra már rég nem akar aludni” stb. (LEDKOV); „Sarki éj”, „Geológusok”, „Az északi kisfiúnak”, „Tábortűznél”,

„Jégzajlás” (LAPCUJ). Velük egy szinten alkot – de már többnyire oroszul – A. PICSKOV (szül. 1934). Két lírai kötete („A tundra dalai” 1963; „A rénszarvas csapásai” 1969) – az idegen nyelv ellenére igaz nyenyec költőre vall. Elismert nyenyec költő I. JUGANPELIK (szül. 1925), akit a nyenyec nyelvű politikai líra megteremtőjének tarthatunk. Legújabb kötetében („Északi fény” 1969) egész ciklust szentel Lenin emlékének.

A manysi, chanti és a nyenyec irodalmak csak a XX. kongresszus után váltak igazi irodalommal. Hamvasságuk, frissességük, nyersségük és őszinteségük – fiatalságuk csalahatatlan bizonyítékai. Az említett szibériai költők és írók szinte kivétel nélkül hordozható sátrakban születtek még, rénszarvasszánon és sílécen szüleikkel járták nem is olyan régen még a jeges pusztákat, maguk is kitűnő pásztorok, halászok és vadászok. Óriási élmény volt számukra a várossal, a technikával történt találkozás. Népük tradícióinak csodálatos ősi világa mellett a tanulás révén feltárult előttük a XX. század nem kevésbé bámulatos univerzuma. Az új világ és a szocializmus tántoríthatatlan híveivé nevelődtek, s utánozhatatlanul, megismételhetetlenül, szinte a gyermek lelkesedésével szólnak a két világ találkozásáról, amelynek színtere lelkük és szellemiségük volt. E kis irodalmak a primer élmény erejével hatnak, nyelvük, képeik mesterkéletlenek, egyszerűek, poétikusak s ezzel együtt néha meghökkentően szokatlanok, a rénszarvas, a medve, a halak, az északi fény, a fagy a domináló motívumok. Csodás és bizarr mitológiák sejlenek fel műveikben, s eredményezik együttesen ősi és modernnek utánozhatatlan ötvözetét.

A szovjet irodalom törzsén erős, egészséges ág az uráli népek literatúrája. Az ötvenes évek végétől különösképp meggyorsult fejlődése, megsokasodtak, változatosabbak és színvonalasabbak lettek alkotásai. Az irodalomtörténet legújabb periódusában is két alapvető sajátosság, két nagy témának mind sikeresebb variálása jellemzi a kis népek irodalmát. 1. Az évszázadokon át teljes tudatlanságban és jogfosztottságban élt népek esetében az irodalom egyenesen feladatának tekinti a múlt megismertetését, feltárását és értelmezését. Erről egyetlen nemzetiségi író sem felejtkezik meg. 2. Nem könnyebb a másik feladat megoldása sem, azaz annak a változásnak a művészi ábrázolása, amelyet a szocialista forradalom idézett elő a népek sorsában, életvitelében. A fordulatot átélő, végrehajtó közösség és egyén fejlődésének, válságainak, harcainak bemutatása és érzékeltetése az írói tehetség próbakövének bizonyul. A mordvin, mari, komi és az udmurt irodalomban a múlt megidézése és a jelen lényegének megragadása ma magasabb szinten valósul meg, mint a korábbi korszakokban, a manysi, a chanti és a nyenyec irodalomból viszont még az élmény frissessége árad, náluk az életformaváltás napjainkban lett különösen intenzív.

Az uráli literatúrák – szépirodalmi tradíciók híján – közvetlenül a folklóron alapulnak, témát, nyelvi és formai mintát s főként ihletet elsősorban a népköltészetből meríthettek. A rendszerezett ismeretek iskoláját a klasszikus orosz és a szovjet-orosz irodalom jelenti számukra, a világirodalom is orosz közvetítéssel jut el a nemzetiségekhez.

Az egész szovjet irodalomban megtalálhatók bizonyos közös tendenciák, mondanivalók, amelyeknek világirodalmi rangú megtestesítői és megszólaltatói GORKIJ, A. TOLSZTOJ, MAJAKOVSZKIJ és SOLOHOV. Szinte kivétel nélkül minden nemzetiségi irodalom rezonál e nagyok életművére. A közös vonások azonban nem jelentenek azonosságot, az egyes irodalmak egyéni arculatot, nemzeti jegyeket és jellegzetességeket mutatnak, láttuk ezt az uráli irodalmak esetében is. A nemzeti jellegzetességek érvényesülése és érvényesítése egyikőjükénél sem öncél, s éppen nem elzárkózás korunktól, a haladástól. Mint CSINGIZ AJTMATOV mondja: „Nem aktuális már a kirgiz irodalomban a szárított

trágya füstjének, a kumisznak és a báránybőrnek az illatáért, a nemzeti specifikum e „kötelező” attribútumaiért lelkesedni. Ma már sokkal közelebb van hozzánk a benzin, a traktor és a gépek illata, és közelebb minden, amely összekapcsol bennünket a gépesítéssel és a korszerű élet tempójával, mint mindaz, amely távozik az életből és elenyészik.”

Az uráli népek írói és költői hasonlóan gondolkodnak. Megfelelően ötvözve a tipikust és a speciálist, az utóbbi tizenöt évben egyre többen váltak közülük népük ismert képviselőivé az irodalom tágasabb fórumain, s közülük néhányan már a világirodalom küszöbére is eljutottak.